

دراسة حول حذف واضافة الحرف او الصوت "ي" في الافعال الموجودة في اللهجة التركمانية العراقية
م.م. نوران حمزة خليل

noranhamza@uokirkuk.edu.iq

جامعة كركوك، كلية التربية للعلوم الإنسانية، قسم اللغة التركية،

(ORCID ID: 0000- 0002-8345- 733X).

**On the Loss and Insertion of the “y” Sound in Verbs in Iraqi Turkmen Turkish
NoranHamzahKhaleel**

KirkukUniversity, Faculty of HumanitiesEducation, Department of Turkish Language

noranhamza@uokirkuk.edu.iq

(ORCID ID: 0000- 0002-8345- 733X).

**Irak Türkmen Türkçesinde Fiillerde “Y” Sesinin Düşmesi ve Türemesi Üzerine
Öğr. Üyesi. Nuran Hamza Halil**

Kerkük Üniversitesi, İnsanî Bilimler Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü

noranhamza@uokirkuk.edu.iq

(ORCID ID: 0000- 0002-8345- 733X).

المستخلص

تتناول هذه الدراسة ظاهرة حذف صوت "ي" واضافته في البنى الفعلية في اللهجة التركمانية العراقية. ويتم عرض هذه التغيرات الصوتية من خلال أمثلة تطبيقية، مع مراعاة التطور التاريخي للكلمات وإجراء دراسة مقارنة بينها وبين اللغة التركية المعاصرة. وتبدأ الدراسة باستعراض أمثلة تتعلق بحذف صوت "ي"، بوصفه إحدى الظواهر الصوتية في اللهجة التركمانية العراقية، ثم تنتقل إلى عرض الشواهد المتعلقة باضافة هذا الصوت. وتُحلل هذه المعطيات في إطار دراسة تاريخية امتدادية، من خلال مقارنتها بالتركية الأورخونية، والأويغورية، والقرخانية، والخورزمية، والجغتائية، فضلاً عن اللغة التركية المعاصرة. وفي ضوء هذه المقارنات، يتم رصد التغيرات الصوتية التاريخية بصورة منهجية، بهدف استخلاص نتائج علمية دقيقة حول هذه الظاهرة.

الكلمات المفتاحية: اللهجة التركمانية العراقية، اللغة التركية، حذف صوت "ي" واضافته.

Abstract

This study examines the phenomena of the loss and insertion of the “y” sound in verb structures in Iraqi Turkmen Turkish. These phonological changes are presented through examples,

and a comparative evaluation is conducted with Modern Turkish, taking into account the historical development of the lexical items. The study first addresses examples related to the loss of the “y” sound, one of the phonological processes observed in Iraqi Turkmen Turkish, followed by examples concerning the insertion of the same sound. These data are analyzed within a diachronic framework by comparing them with Orkhon Turkish, Old Uyghur, Karakhanid, Khwarazmian, Chagatai, and Modern Turkish. Based on these examples, historical sound changes are identified, and conclusions are drawn from the findings.

Keywords: Iraqi Turkmen Turkish, Modern Turkish, Loss and Insertion of the “y” Sound.

Özet

Bu çalışmada, Irak Türkmen Türkçesindeki fiil yapılarında “y” sesinin düşmesi ve türemesi olayları incelenmektedir. Söz konusu ses

değişimleri örneklerle ortaya konulmakta; kelimelerin tarihsel gelişim süreci dikkate alınarak standart Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmaktadır. Çalışmada, öncelikle Irak Türkmen Türkçesinde görülen ses olaylarından biri olan “y” sesinin düşmesine ilişkin örnekler ele alınmakta, ardından “y” sesinin türemesine dair örnekler yer verilmektedir. Bu veriler, Orhon Türkçesi, Uygurca, Karahanlıca, Harezmi, Çağatayca ve standart Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılarak art zamanlı bir inceleme çerçevesinde değerlendirilmektedir. Söz konusu örnekler doğrultusunda tarihsel ses değişimleri ortaya konulmakta ve ulaşılan bulgular üzerinden bir sonuca varılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Irak Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesi, “Y” Sesinin Düşmesi ve türemesi.

Irak Türkmen Türkçesinde "y" Sesinin Düşmesi ve Türemesi

“y” sesine ilişkin düşme ve türeme süreçleri, Türkiye Türkçesinin fonetik ve fonolojik özellikleri arasında yer almaktadır. Bu çerçevede, aynı ses olayının Irak Türkmen Türkçesinde de gözlemlendiği ifade edilebilir. Irak Türkmen Türkçesinde fiillerde bu ses olgusunu ele alan kapsamlı bir araştırmanın bugüne kadar gerçekleştirilmemiş olması, söz konusu çalışmanın yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, Irak Türkmen Türkçesinde fiillerde gözlemlenen fonetik değişimlerini incelemekte; öncelikle “y” sesinin düşmesine ilişkin

örnekleri, ardından ise “y” sesinin türemesine dair örnekleri ortaya koymaktadır. Ayrıca, Irak Türkmenlerinin yaşadıkları farklı coğrafi bölgeler dikkate alınarak, bu yörelere özgü dil kullanımını yansıtan örnekler yer verilmektedir. Bu bağlamda sunulan veriler, Irak Türkmenlerinin tamamı tarafından ortak biçimde kullanılmamakta; aksine, ağız farklılıklarına bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir.

Irak Türkmen Türkçesinde Fiillerde "y" Sesinin Düşmesi Kelimeleri

İbanmağ

Irak.Trkm.T. *ibanmağ* {Ker.}

"oyalanmak, gecikmek, ayak sürümek" (Hürmüzlü, 2013:183).

Tarihî: **Orh.** -; **Uyg.-;** **Krh. DLT** *yopan-* "işle ilgilenmek" (Kaçalın& Ölmez,2019:600); **Hzm.** *yupan-* "

çekinmek , korkmak" (Ünlü,2012:699); **Kıp.** *yuban-* "ihmal edilmek" (Toparlı ve diğerleri, R.,2014:328); **Çağ.** -; **T.Tü.-.**

Tarihî: **Orh.** *yit-* "yitmek, kaybolmak" (Tekin,2010:190); **Uyg.** *yit-* "kaybolmak, yok olmak, ölmek" (Wilkins,2021:906); **Krh. DLT** *yit-* "bir şey yitti, kayıp oldu" (Kaçalın& Ölmez,2019:597); **Hzm.** *yit-* ~ *yet-* ~ *yét-* "yitmek, kaybolmak" (Ünlü,2012:689); **Kıp.** *yit-* "kaybolmak"(Toparlı ve diğerleri, R.,2014:324); **Çağ.** *yit-* "kaybolmak" (Ünlü,2013:1255); **T.Tü.** *yitmek* "kaybolmak, ortadan kalkmak, yok olmak"(TS,2009:2185).

itmeğ

Irak.Trkm.T. *itmeğ* "kaybolmak" (Hürmüzlü, 2013:186).

Tarihî: **Orh.** *yit-* "yitmek, kaybolmak" (Tekin,2010:190); **Uyg.** *yit-* "kaybolmak, yok olmak, ölmek" (Wilkins,2021:906); **Krh. DLT** *yit-* "bir şey yitti, kayıp oldu" (Kaçalın& Ölmez,2019:597); **Hzm.** *yit-* ~ *yet-* ~ *yét-* "yitmek, kaybolmak" (Ünlü,2012:689); **Kıp.** *yit-* "kaybolmak"(Toparlı ve diğerleri, R.,2014:324); **Çağ.** *yit-* "kaybolmak" (Ünlü,2013:1255); **T.Tü.** *yitmek* "kaybolmak, ortadan kalkmak, yok olmak"(TS,2009:2185).

mırtalamağ

Irk.Trkm.T. *mırtalamağ~ murtalamağ* {Tel.Beş.} “yumurtalamak” (Hürmüzlü, 2013:327).

Tarihî:Orh.-; **Uyg.-;** **Krh.-**
.Hrzm. yumurtala-~ yumurtkala-
“yumurtlamak” (Ünlü,2012:698) ;**Kıp.**
yumrutla- ~ yumurtla
“yumurtlamak”.(Toparlı ve diğerleri,2014:330); **Çağ.-;** **T.Tü.**
yumurtlamak “yumurtlamak işini yaptırmak”(TS,2009:2200).

utmağ

Irk.Trkm.T. *utmağ* “yutmak” (Hürmüzlü, 2013:307).

Tarihî: Orh. -; **Uyg. -;** **Krh. DLT** *yût-* “yutmak,” (Kaçalın& Ölmez,2019:613); **Hrzm.** *yut-* “yutmak” (Ünlü,2012:699); **Kıp.** *yut- ~ yovut ~ yud-* “yutmak” (Toparlı ve diğerleri, 2014:330); **Çağ.** *yut-* “yutmak, kapmak, sakinleşmek” (Ünlü,2013:1263); **T.Tü.** *yutmak* “yutmak işi”. (TS,2009:2202).

üzmeğ

Irk.Trkm.T. *üzmeğ,* “ yüzmek” (Hürmüzlü, 2013:314).

Tarihî: Orh. *yüzüt-* “ yüzdürmek” (Tekin,2010:192); **Uyg.** *yüzit* “yüzdürmek” (Wilkins,2021:928); **Krh. DLT** *yüz-* “yüzmek” (Kaçalın& Ölmez,2019:617); **Hrzm.** *yüz-* “yüzmek, akıp gitmek” (Ünlü,2012:704); **Kıp.** *yüz-* “yüzmek, suda yüzmek” (Toparlı ve diğerleri,2014:333); **Çağ.** *yüz- ~ üz-* “yüzmek” (Ünlü,2013:1266); **T.Tü.** *yüz-* “yüzmek” (TS,2009:2216).

Irak Türkmen Türkçesinde Fiillerde "Y" sesninin Türemesi Kelimeleri

yêrişmek

Irk.Trkm.T. *yêrişmek* “ulaşmak, yetişmek” (Uluhan, 2024:357).

Tarihî: Orh.-; **Uyg.** *erişmak* “geliş, varış, erişme” (Wilkins,2021:261); **Krh. DLT -Hrzm.** *eriş- ~ iriş-* “erişmek, ulaşmak”(Ünlü,2012:175); **Kıp.** *eriş- ~ iriş-* “erişmek, ulaşmak” (Toparlı ve diğerleri, 2014:75); **Çağ.** *eriş- ~ ériş-* “erişmek, ulaşmak”(Ünlü,2013:1266); **T.Tü.** *erişmek* “varılması zamana, emeğe bağlı olan veya uzakta bulunan bir amaca varmak, ulaşmak”(TS,2009:645).

yiğlamağ ~ yiğlemeğ

Irk.Trkm.T. *yiğlamağ ~ yiğlemeğ* {Tel. Tav. Tuz.} "ağlamak" (Hürmüzlü, 2013:327).

Tarihî: Orh. -; **Uyg.** *iğla- ~ yiğla-* "ağlama, feryat etme" (Wilkins,2021:288); **Krh. DLT** *yiğla-* "ağlamak" (Kaçalın& Ölmez,2019:591); **Hrzm.** *yiğla- ~ iğla- ~ ağla-* " ağlamak" (Ünlü,2012:683); **Kıp.** *yiğla- ~ ağla- ~ iğla- ~ ıla-~ yağla- ~ yıyla- ~ yoğla-* "ağlamak, sızlamak" (Toparlı ve diğerleri, R.,2014:320); **Çağ.** *yiğla- ~ yiğlamağ* "ağlamak" (Ünlü,2013:1250); **T.Tü .** *ağlamak* “acı, üzüntü, pişmanlık, sevinç vb.nin etkisiyle göz yaşı dökmek” (TS,2009:38).

yırğalamak

Irk.Trkm.T. *yırğalamağ* "ırgalamak, yerinde oynatıp sallamak" (Uluhan, 2024:361).

Tarihî: Orh. -; **Uyg.** *ırgala-* "sallanmak, silkinmek, sarsılmak" (Wilkins,2021:290); **Krh. DLT** *ırgala-* "ırgalanmak" (Kaçalın& Ölmez,2019:194); **Hrzm.** *ırğa-* " sallamak, silkelemek" (Ünlü,2012:243);

Kıp. *ırğala-* "sallamak, sallanmak" (Toparlı ve diğerleri, R.,2014:102); **Çağ.** *ırğa-* ~ *yırğa-* "sallamak, sarsmak, atlamak" (Ünlü,2013:501); **T.Tü.** *ırgalamak* "ırgalamak işi" (TS,2009:913).

Sonuç

Irak Türkmen Türkçesinde fiillerde gözlemlenen "y" sesinin düşmesi ve türemesi olgularına ilişkin veriler değerlendirildiğinde, ulaşılan sonuçlar şu şekilde ortaya konulabilir:

- 1) Fiillerde "y" sesinin düşmesi ve türemesi olgusuna ilişkin olarak sunulan bütün örneklerin Türkçe kökenli olduğu tespit edilmiştir.
- 2) Fiillerde "y" sesinin düşmesi ve türemesiyle ilgili örneklerin tamamında, bu ses olayının kelime başı konumunda gerçekleştiği belirlenmiştir.
- 3) İncelenen örnekler doğrultusunda, "y" sesinin düşmesi ve türemesi olgularının incelleme gibi ek bir ses değişimine yol açmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
- 4) Irak Türkmen Türkçesinde *İbanmak* fiilinin Eski Türk dillerinde yer aldığı ve Türkiye Türkçesinde ise zamanla kullanımdan düşmüş fiiller arasında bulunduğu tespit edilmiştir.
- 5) Irak Türkmen Türkçesinde yer alan *yığlamağ* fiilinin, eski Türk dillerinde de

varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir.

- 6) Irak Türkmen Türkçesinde "y" sesinin düşmesi ve türemesi olguları, oldukça seyrek ve sınırlı örnekler halinde görülmektedir.

KISALTMALAR

Beş.	Beşir
Çağ.	Çağatayca
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
Hrzm.	Harezmece
Irk.Trkmn.T.	Irak Türkmen Türkçesi
Ker.	Kerkük
Kıp.	Kıpçakça
Krh.	Karahanlıca
Orh.	Orhun Türkçesi
Tav.	Tavuğ (Dakuk)
Tel.	Telafer
Tuz.	Tuz Hurmatu
T.Tü.	Türkiye Türkçesi
Uyg.	Uygurca
é	Kapalı e
қ	ق
ğ	غ

KAYNAKÇA

- 1) Dilçin, C. (2009). Yeni Tarama Sözlüğü. 2. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- 2) Hürmüzlü, H. (2003). Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü. 1. baskı, İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- 3) Hürmüzlü, H. (2013). Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü. 2. baskı, Kerkük:

- Türkmenelişbirligi ve Kültür Vakfı.
- 4) Mustafa S. Kaçalın(Çev) ve. Mehmet Ölmez (Haz.) (2019). DîvânuLugâti't-Türk. El- Kaşgari M. [kabalıcı Yay. 147. Şark Klasikleri Dizisi117.] İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
 - 5) Kurumu, T. D. (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi.
 - 6) Steingass, F. (1892). Persian-English Dictionary, New Reprint, Beirut: Libraire du Liban Publishers.
 - 7) Şahin, H. (2014). Türkiye Türkçesindeki Bazı Kelimelerin Naşındaki Y Sesinin Düşme mi Türeme mi Yaşadığı Üzerine. Harvard UniverstyJournal of TurkishStudies-Türklük Bilgisi Araştırmaları, 1(42), 277-284.
 - 8) Tekin, T. (2010). Orhon Yazıtları. 4. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 - 9) Toparlı, R., Vural, H.&Karaatlı, R. (2014). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü. 3. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 - 10)Uluhan, Ç. (2024). Irak Türkmen Türkçesinde Fiil. İstanbul: kerkük vakfı.
 - 11)Ünlü, S. (2012). Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi.
 - 12)Ünlü, S. (2013). Çağatay Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi.
 - 13)Wilkens, J., & zu Göttingen, A. D. W. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch–

Deutsch–Türkisch.
Universitätsverlag Göttingen.